

Retrat d'Apel·les Mestres dibuixat per Ramon Casas (1902)

TRES CANÇONS DE GUERRA

JOSEP MARIA SOLÀ

*Per a Joan Oliver/Pere Quart,
en el 20è aniversari de la seva mort**

A partir dels 42 anys, a Apel·les Mestres (1854-1936), escriptor i poeta, dibuixant satíric i magnífic il·lustrador, i un dels pares del modernisme català (autor, entre d'altres, de la *llegenda del mercat de Calaf*), se li aguditza la malaltia que arrossegava de temps. És l'agorafòbia, por morbosa als espais oberts, que l'obligarà a viure, pràcticament reclòs (des del 1898), en una torre del passatge Permanyer núm. 14 de Barcelona. Mestres convertirà aquesta torre en un autèntic museu i, alhora, jardí, i hi celebrarà tota mena de reunions literàries i musicals: el seu amic i deixeble, l'artista calafí Alexandre de Riquer¹ i família hi passaran moltes tardes de diumenge. Les hortènsies que Mestres hi conreava eren famoses a tot Barcelona (una de les varietats d'aquesta flor porta el seu nom) i un dels títols que més l'enorgullien era el de "Rei de les Hortènsies". El 1900 perd la visió de

l'ull dret i el 1914, la de l'ull esquerre, cosa que el deixa en una ceguesa gairebé total.

Doncs bé, durant la primera guerra mundial (1914-18), anomenada la Gran Guerra, Apel·les Mestres, com la majoria dels escriptors catalans, es va posicionar a favor dels aliats (França, Anglaterra, Rússia) i en contra dels imperis centrals (Alemanya, Imperi austrohongarès) i n'escriví un conjunt de poemes que després publicaria sota el títol de *Flors de sang*.² En aquest recull, sobresurt un poema esplèndid intítulat "La cançó dels invadits" que diu així:

*No passareu! I, si passeu,
serà damunt d'un clap de cendra;
les nostres vides les prendreu,
nostre esperit no l'heu de prendre.
Mes no serà! Per més que feu,
no passareu!*

*No passareu! I, si passeu,
quan tots haurem deixat de viure,
sabreu de sobres a quin preu
s'abat un poble digne i lliure.
Mes no serà! Per més que feu,
no passareu!*

* Voldria fer constar el meu agraïment a l'amiga M. Teresa Miret, sense l'ajut de la qual aquesta investigació no hagués arribat a bon port.

1. Enguany celebrem el 150è aniversari del naixement d'Alexandre de Riquer (Calaf, 1856-Palma de Mallorca, 1920): com a tret de sortida de la commemoració, l'Ajuntament de Calaf ha editat un calendari de paret bellíssim; alhora, la impremta calafina de Ca l'Oller n'ha editat un de taula amb diferents il·lustracions: l'un i l'altre són fàcils d'aconseguir i valen molt la pena.

2. Barcelona: Bonavia i Duran, Imp., 1917. Es pot trobar en el volum conjunt intítulat *Àtila. Flors de sang* (Barcelona: Edicions de 1984, 2004), en commemoració del 150è aniversari del naixement de Mestres.

*No passareu! I, si passeu,
decidirà un cop més la història,
entre el saió que clava en creu
i el just que hi mor, de qui és la glòria.
Mes no serà! Per més que feu,
no passareu!*

*A sang i a foc avançareu
de fortalesa en fortalesa,
però, què hi fa?, si queda en peu
quelcom més fort: nostra fermesa!
Per'xò cantem: "Per més que feu,
no passareu!"*

Apel·les Mestres va compondre aquest poema amb motiu de la invasió de Bèlgica per Alemanya. La hipòtesi més versemblant, però, és que el va fer a partir de la famosa batalla de Verdun (febrer de 1916), liderada, pel cantó francès, per Philippe Pétain al qual s'atribueix la frase "*Ne passeront pas, nom de Dieu, ne passeront pas*", que recull el primer vers de Mestres i n'és l'eix temàtic: *No passareu!* L'historiador Nèstor Luján ja va deixar establert que aquesta frase gloriosa —que es va convertir en la consigna contra el feixisme durant la guerra civil espanyola— no era de Dolores Ibárruri, *la Pasionaria*, ni tampoc de Pétain, sinó d'un oficial seu anomenat Robert-Georges Nivelles, "*més dotat per a la retòrica*". Luján encara en recull un altre possible origen en l'italià Garibaldi que, al seu torn, havia dit: "*Di quia no si passa*".

El 1916, Mestres va formar part de la comissió catalana que, invitada pel govern francès, es va traslladar a Perpinyà, on es va organitzar un míting en què ell va recitar de memòria, amb gran èxit, el seu poema "No passareu!". Alguns dels poemes de *Flors de sang* ja havien obtingut l'Englantina en els Jocs Florals de Barcelona de 1915. El 1920 el govern francès va atorgar a Mestres, pels seus poemes de guerra, la Creu de la Legió d'Honor (lliurada pel mariscal Joffre en la seva vinguda a la ciutat comtal). Afegirem que, al final de la Gran Guerra, una altra comissió de prohoms catalans va anar a veure el president de la República Francesa, Georges Clemenceau (*el*

Tigre) per demanar-li que, a la desfilada de la victòria, els voluntaris catalans que havien participat a la guerra poguessin desfilat amb bandera pròpia (la veritable qüestió era si França avalaria una hipotètica independència de Catalunya), i Clemenceau els va etzibar un: "*Pas d'histoires, Messieurs, pas d'histoires!*" (Res d'històries!).

Si la frase "¡No pasarán!" es va transformar en l'eslògan de la República contra els revoltats de 1936,³ el poema "No passareu!" de Mestres es va convertir en cançó i himne de les tropes republicanes de Catalunya quan marxaven al front (d'autors de la música d'aquest himne, amb ritme de marxa, n'he trobat tres: primer, el mateix Mestres ajudat per Joaquim Cassadó (1920); després, Antoni Pérez i Moya (1884-1964); i, en darrer lloc, la música de la versió que jo he escoltat la signa el cantautor Xavier Ribalta (*De Papasseit a Léo Ferré*, PICAP, 2002).

La cançó-himne de Mestres va ser àmpliament difosa pel Comissariat de Propaganda, creat el setembre del 1936 per la Generalitat de Catalunya (decret del 3/10/36) en ser dissolt el Comitè Central de Milícies Antifeixistes. El director del Comissariat era el periodista Jaume Miravittles qui, davant la proposta d'una figureta de l'escultor Miquel Paredes (1901-1980) —el qual s'havia inspirat en un veí seu de tres anys, de nom Manelet, que anava vestit amb granota—, va decidir de convertir-la en la mascota de la causa republicana: es tracta d'un nen vestit amb la granota blava dels milicians, cofat amb una gorra frígia (símbol de la revolució), aixecant el puny esquerre i portant a la mà dreta una bandera catalana (i la boca oberta en "o")

3. Existeix una cançó en castellà amb el títol de "No pasarán", signada per Leopoldo González, que es va utilitzar com a himne davant el setge de Madrid per les tropes franquistes (novembre del 1936) la primera estrofa de la qual diu així: "*Ahí van marchando los milicianos/ Van para el frente con gran valor./ A dar sus vidas se van cantado/ Antes que triunfe Franco el traidor./ En el espacio van los fascistas/ Bombas aéreas destrozarán/ La bella urbe capitalina/ Pero a Madrid... ¡No pasarán!*"

que crida el “No passareu!” d’Apel·les Mestres). Va ser una idea del també periodista Emili Granier-Barrera que va suggerir el nom d’“El més petit de tots” per a l’estatueta. Se’n van vendre centenars de milers a tot l’Estat (enarborant altres banderes com la republicana, la comunista o l’anarquista) i a l’estranger, on fins van ser falsificades. Vist el gran èxit, Miravittles va encarregar a la brillant il·lustradora Lola Anglada (Barcelona, 1892-Tiana, 1984) de fer-ne un llibre (text i il·lustració). El llibre duia el nom de l’estatueta, *El més petit de tots* (1937),⁴ i constitueix una mena de síntesi de l’esperit col·lectiu republicà alhora que va suposar un mitjà de difusió de l’ideal de la llibertat i de la civilitat enfront del feixisme.

El 1937 també es va editar un disc amb una cançó dedicada a aquest símbol, amb lletra de Pere

“El més petit de tots” de Lola Anglada (1937)

4. Publicat pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya (1937). Es pot trobar, en edició facsimil, a: Lola Anglada i Sarriera, *El més petit de tots* (Barcelona: Alta Fulla, 1978).

Quart,⁵ interpretada per Emili Vendrell. Llegim, doncs, “El més petit de tots” de Pere Quart, pseudònim poètic de Joan Oliver (Sabadell, 1899-Barcelona, 1986) —una veritable recreació de la cançó popular “Els tres tambors”:

*Si n’eren tres germans
que van a la caserna.
Tots tres canten a cor:
“Volem guanyar la guerra!”*

*El gran porta fusell,
l’altre tambor i trompeta
i el més petit de tots
empunya una bandera.
La mare els ha seguits,
no sap com s’ho ha de prendre.
Ells són el seu amor
i la seva riquesa.*

*La pobra fa el cor fort
i els fills abraça i besa.
Quan és al més petit
somriu i llagrimreja.*

*Arriba el capità
i diu en veu severa:
“Aquest no pot venir
que encara és massa tendre.*

*És per aquest infant
i tots els de la terra
que els homes lluitarem
fins a morir o a vèncer!”*

*La tropa ja se’n va.
La mare i l’infant resten.
El més petit de tots
enlaira la bandera!*

5. S’equivoca, doncs, Montserrat Castillo a *Lola Anglada o la creació del paradís propi* (Barcelona: Ed. Meteora, 2000) quan a la pàg. 138 atribueix aquesta lletra a Tomàs Garcés.

No va ser aquesta, però, l'única contribució del gran poeta de Sabadell a la legitimitat republicana. Com afirma Miquel Desclot,⁶ “l'esclat de la guerra dels tres anys (Oliver en deia “la guerra d'agressió”) estimula paroxísticament la capacitat d'activista que Joan Oliver ja havia mostrat en els temps del *Diari de Sabadell*”. És membre fundador de l'Agrupació d'Escriptors Catalans (AEC), organitzada l'estiu del 1936 (filial de la UGT), la qual va establir una col·laboració molt estreta amb el Comissariat de Propaganda. El setembre de 1937 Oliver impulsarà la creació de la Institució de les Lletres Catalanes (ILLC), sota el lema “Cultura contra la barbàrie”; en serà cap de publicacions i hi organitzarà el Servei de Cultura al Front (que ja funcionava des de l'estiu del 36). El seu convilatà Armand Obiols (que, al costat de Francesc Trabal i Joan Oliver, formaven l'anomenada “Colla de Sabadell”) ho va sintetitzar en un quintet faceciós que li va dedicar el 1937:

*Pere Quart –la guerra el mou-
de marxisme s'enverina,
fa una oda i un drama nou,
treballa com tants a sou
i es casa amb una cosina.*

L'oda a què es refereix és la impressionant *Oda a Barcelona* (1936), barreja de joia amarga i cant d'esperança per l'esclat revolucionari: poema que materialitza amb cruesa l'inici de la guerra; el drama és *La fam* (1938), Premi del Teatre Català de la Comèdia, on recrea dramàticament el procés revolucionari viscut a partir del 19 de juliol (aquell diumenge tràgic i xafogós), tot passant per les seqüeles nefastes dels Fets de Maig de 1937, i on gosa criticar els comportaments antagònics de les dues esquerres oficials de la Catalunya antifeixista.

El quintet d'Armand Obiols (el gran amor de Mercè Rodoreda, el nom civil del qual era Joan

6. Joan Oliver. *Guies de Lectura*, 53 (a cura de Miquel Desclot). Fundació “la Caixa” [s.d.]

Prat i Esteve) sembla oblidar, però, dues composicions més del seu amic: el romanç *Terol* (1938), que celebra la recuperació de la ciutat aragonesa per les forces republicanes, i la lletra per a l'himne de l'Exèrcit Popular Català. Curiosament, aquest himne no apareix en el fins ara definitiu volum de la poesia completa de l'autor⁷ tot i que el poeta se'n devia sentir força orgullós ja que l'esmenta tant en la llarga entrevista que concedí a *Presència* (agost del 1978) com en una nota del seu últim llibre de poesia, *Poesia empírica* (1981), on afirma que “el 1937 vaig poder escriure una lletra —bé que amb presses, mal improvisada— per a l'himne de l'Exèrcit Popular Català. No menys que això!”

Doncs bé, creiem que hem trobat la lletra d'aquest himne,⁸ tot i que ni els recopiladors (que l'intitulen “Un dia tràgic”) ni l'home que els el canta (Joan Tresserres i Comajoan) esmenten el seu veritable autor —el senyor Tresserres diu, tan sols, que era l'himne de l'exèrcit republicà. El que ens omple de satisfacció és haver aconseguit restituir el nom de l'autor d'aquesta lletra i atorgar-li el lloc que des de sempre ha tingut: un dels escriptors catalans més compromesos en la lluita intel·lectual contra el feixisme per la supervivència de Catalunya. El mateix Oliver va expressar amb lucidesa la seva posició ètica (i estètica) en una entrevista per a *Última Hora* (Barcelona, 12/XI/37), en qualitat de president de l'AEC: “*El cop militar del 19 de juliol ens omplí d'indignació. No pertanyíem ni pertanyem a cap partit. Èrem i som simplement ciutadans de Catalunya, professem els principis democràtics, estimem el poble del qual sempre ens hem considerat part integrant. I la nostra passió ha estat sempre la literatura al servei de la qual tostemps hem aspi-*

7. Pere Quart, *Obra poètica (Obres completes de Joan Oliver)*. Edició i epíleg d'Helena Mesalles. Barcelona: Ed. Proa/ Enciclopèdia Catalana, 1999 (en ocasió del centenari del naixement de Joan Oliver).

8. DD.AA (GRFO: Grup de Recerca Folklorica d'Osona), *Cançons populars de la història de Catalunya* (Sant Vicenç de Castellet: Farell Editors, 2004), p. 131-132.

rat de consagrar-nos. La victòria del Govern català sobre els insurgents fou per a nosaltres l'anunci d'un triomf complet i definitiu de la Catalunya autèntica i de l'Espanya nova, la que instaurà la República, la que ens donà l'Autonomia. [...] La revolució, amb totes les seves formidables injustícies i les seves atrocitats, no ens sorprengué gens. Fou com totes les revolucions. Per a superar-ne les esglaiadores anècdotes, calia només una mica de sentit de la història i de la justícia immanent.”

Vegem, per acabar, la lletra de l'himne de l'Exèrcit Popular Català del sempre admirat Joan Oliver:

HIMNE DE L'EXÈRCIT POPULAR CATALÀ

Un dia tràgic la gent més innoble
d'aquesta terra desfeien la pau.
I els vil feixistes dreçats contra el poble
volien fer-lo per sempre un esclau.

Vingué la guerra ferotge i sens treva,
del nord, el centro, el sud i el llevant.
I arreu d'Espanya s'alçà la gran lleva
dels voluntaris que lluiten cantant: *Endavant!*
Amb fúria i disciplina
enfonsarem la vida
del criminal feixisme.
L'Exèrcit Popular: Endavant!

Però nosaltres a més de la guerra
tenim la força que ens dona la unitat,
per la total i immediata victòria,
com un sol home marxem al combat.

Passa la tropa i el poble l'aclama,
rengles de ferro, fusells rutilants.
L'esguard enlaire i a sota la flama
hi ha la bandera que ens fa tots germans: *Endavant!*

Amb fúria i disciplina
enfonsarem la vida
del criminal feixisme.
L'Exèrcit Popular: Endavant!

Partitura de l'Himne de l'Exèrcit Poular Català (font: *Cançons populars de la història de Catalunya* (2004): op. cit.)

JOSEP M. SOLÀ I BONET (Calaf, 1961) és escriptor i professor de llengua i literatura catalanes a l'IES Alexandre de Riquer de Calaf (Anoia). Autor de la novel·la *Llibre de les quatre metamorfosis* (1997). És membre del consell de redacció de la *Revista d'Igualada*. El 1999 obté el Diploma d'Estudis Avançats (dins Humanitats) amb un treball de recerca intítulat *El somni de Grècia (notes per a la història d'una estètica)*.